

Petrol Kanunu (7 Mart 1954)

Petrol Kanunu, 7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayılı kanun olarak kabul edilmiş ve 16 Mart 1954 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmıştır. 135 maddeden oluşan kanun, Türkiye'nin petrole yönelik ilgisinin arttığı bir dönemde kabul edildiği için hayli detaylı düzenlenmiştir.

Demokrat Parti'nin (DP) sanayi alanındaki en önemli gündeminden bir tanesi, dünyada önemi giderek artan petrolün ülke sınırları içerisinde çıkarılması olmuştur. Böylece ülkedeki ihtiyacın karşılanmasının ardından bu alandan henüz para kazanmaya başlamış komşu ülkelerde olduğu gibi ülkeye döviz girdisi sağlanması hedeflenmiştir.

Petrolün önemi sanayi devriminin ileri aşaması olan geç 19. yüzyılda hissedilmeye başlanmış, bilhassa sanayileşmiş İngiltere, ABD ve Almanya gibi ülkeler petrol bulabilmek için rezerv sahibi ülkeler üzerinde çıkar mücadelesine girişmişlerdir. Birinci Dünya Savaşını takip eden süreçte ABD'nin kendi kıtasına çekilmesi (Monroe Doktrini) ve Almanya'nın mağlubiyeti, dünyadaki en büyük rezerv bölgesi olan Ortadoğu'da İngiliz-Fransız hâkimiyetinin görülmesine yol açmıştır. Petrolün gerçek anlamda değer kazanması ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. İngiltere ve Fransa'nın İkinci Dünya Savaşından yıpranmış olarak çıkmaları, ABD ve Sovyetler Birliği'nin ise yükselişleri Ortadoğu üzerindeki rekabetin taraflarını değiştirmiştir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Kuveyt gibi Batı hegemonyasına ve işbirliğine açık ülkelerin yanı sıra, 1958 yılında gerçekleşen darbe sonrası krallığın devrildiği ve sosyalist etkinin görülmeye başlandığı Irak ile henüz Batıyla ilişkilerinde kopuş görülmeyen İran gibi komşu devletlerin, büyük petrol üreticileri olarak ortaya çıktığı 1950'li yıllar, tüm bu coğrafyada uluslararası bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin petrol meselesine dönük ilgisi Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Tekirdağ ve İskenderun bölgelerinde sondajlar gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemlerinde kesintiye uğrayan çalışmalar, Lozan görüşmelerinin çıkmaza girdiği dönemde Chester Projesi olarak da bilinen 'Şarki Anadolu Demiryolları'na Dair Kanun' ile tekrar gündeme gelmiştir. Bu kanun uyarınca Anadolu'dan başlayan ve Irak'ın kuzeyindeki Musul-Süleymaniye bölgesini de içine alan coğrafyada toplam 4400 km'lik bir demiryolu hattı ve üç liman inşası öngörülmüştür. Amerikan Chester Grubuna verilen imtiyaz ise, demiryolu hattının her iki yanındaki 20 kilometrelik alandaki madenleri arama ve işletme hakkına sahip olmak şeklinde belirlenmiştir. Ancak Musul meselesinin çözümünün Lozan Barış Antlaşması uyarınca sonraya bırakılması, Chester Projesinin de hayata geçişini engellemiştir.

1926 yılına gelindiğinde Cumhuriyet döneminin ilk petrol kanununun çıkarıldığı görülmüştür. 24 Mart 1926 tarihli kanun uyarınca hükümet, ülke sınırları içerisindeki tüm petrolün arama ve işletme haklarını üstlenmiş, Osmanlı Devleti döneminden kalan yabancı işletmelere ait imtiyazlar tümüyle son bulmuştur. 1933 yılına gelindiğinde ise Petrol Arama ve İşletme İdaresi isimli bir işletme kurulmuş ve petrol arama çalışmaları için kuyular açılmıştır. Ancak 1935 yılına gelindiğinde, çalışmaların verimli seyretmeyişi nedeniyle bu işi Maden Tetkik ve Arama (MTA) Enstitüsü üstlenmiştir. MTA Enstitüsü'nün çalışmaları, Siirt'in Raman bölgesinde gerçekleşen sondajda sonuç vermiş ve Türkiye'nin ilk petrol kuyusu bu bölgede açılmıştır. Bunu 1942 yılında Batman Rafinerisinin kuruluşu izlemiştir. Bölgedeki çalışmalar DP döneminde petrol kanunu kabul edilene kadar devam etmiştir.

Irak'ta ve güneyinde kalan neredeyse tüm Arap coğrafyasında verimli petrol kuyularının işletmeye açılması Türkiye'nin de iştahını kabartmış, petrol arama ve işlemeyle ilgili tartışmalar yaşanmaya başlamıştır.

1951 yılının Kasım ayı içerisinde konuyla ilgili bir açıklama yapan İşletmeler Bakanı Sırrı Yırcalı, hükümetin petrol siyasetini anlatmıştır. Konuşmasında ilk olarak ülkede gerçekleşen icraatlardan bahsetmiştir. Türkiye'nin petrol meselesine ilk kez 1935 yılında ilgi duyduğundan bahseden Yırcalı, bu tarihten 1951 yılına dek gerçekleşen arama çalışmalarında istenilen neticenin alınamadığını vurgulamıştır. Türkiye'nin son iki yıldır zirai ve sınai alanda yeni teknolojik araçlarla teçhiz edilmeye başlanmasının ardından petrole olan ihtiyacın da fazlaştığını, bu nedenle hükümetin yeni kararlar aldığını belirtmiştir.

Buna göre; Raman ve Garzan petrolerini işlemek üzere Batman'da bir rafinerinin kurulması için ihaleye çıkmıştır. Rafinerinin günde asgari 85-100 bin liralık bir gelir sağlaması hedeflenmektedir. Açıklamasında yabancı sermaye ile gerçekleşecek işbirliğine de değinen Yırcalı, petrolün bulunup çıkarılması ve dünya petrol mevzuatının uygulanması için petrol arama ve işletmeciliğinde uzman yabancı elemanlardan da yararlanılacağını, yabancı sermayedarlarla işbirliği yapabilmek için ülke menfaatine en uygun şartların tespit edileceğini belirtmiştir. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra sermaye ve tecrübe bakımından Türkiye'deki petrol kaynaklarının işletilmesinde hükümetle birleşmeyi kabul edecek yabancı fert veya şirketlerden en uygun teklifte bulunanla anlaşılacağı vurgulanmıştır.

Görüldüğü üzere hükümet, Türkiye'de petrol sahalarının varlığına inanmaktadır. Bu sahaların tespiti ve işletmesinde ortaklıklar kurabilmek için Türkiye'deki yasaları uluslararası müktesebata uygun hale getirmek ve ülkeye kazanç sağlamak adına çalışmalar içerisine girmiştir. O günlerde petrol konusunun kamuoyu ve hükümet nezdinde sürekli gündeme gelmesi, petrol meselesinin ülke içerisinde heyecan yarattığını göstermektedir.

Nitekim konu Meclis gündeminde de yerini almıştır. Ticaret Bakanı Enver Güreli, Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik'in 1952 yılının başında Çanakkale'ye gönderilen iktisadi kalkınma heyetinin raporuna yönelik herhangi bir karar alınıp alınmadığına dair sorusunu cevaplamış ve o ana dek gerçekleşen işler hakkında bilgi vermiştir. Hükümet, İşletmeler Bakanı Sırrı Yırcalı'nın Anadolu Ajansı'na verdiği ve petrol siyasetini anlattığı demeçle hem Meclis hem de kamuoyu bilgilendirilmiştir. Yırcalı, hükümetlerinin ülkede bol miktarda petrol rezervi bulunduğuna inandığını, bu kaynakları en kısa zamanda değerlendirerek ülkenin kalkınmasına yardım etmesini gerekli gördüklerini belirtmiştir. Ancak petrol arama işinin mevcut yöntemlerle devamı halinde neticenin çok uzun zamana yayılacağını söylemiştir. Hâlbuki petrole olan ihtiyaç hızla artmaktadır. Ülkede son yıllarda görülen kalkınma hareketi, zirai alanda makineleşmenin büyük bir hızla ilerlemesi, ordunun modern vasıtalarla donatılarak motorize bir hale gelmesi ve yol inşaatı programı gibi gelişmelerden dolayı ülkenin akaryakıt ithalatında önemli artışların görüldüğüne dikkat çekmiştir. Ancak dünya siyasetinin keşmekeşliği nedeniyle, akaryakıt temininin her geçen gün zorlaştığını ve ödenen döviz miktarının mühim bir orana yükseldiğini de eklemiştir. İşletmeler Bakanı konuşmasına, ülkede mevcut olup henüz layıkıyla değerlendirilmemiş olan büyük petrol kaynaklarının bir an evvel arz edilmesi için büyük çaba gösterildiğini belirtmiştir.

Bunun gerçekleşebilmesi için teknik, tecrübe ve geniş mali imkânlara ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeken İşletmeler Bakanı, yapılan tetkik ve istişareler neticesinde, yabancı şahıs ve şirketlerin ülkedeki petrol arama ve işletme işlerine katılımlarının sağlanmasının uygun olacağına karar verildiğini söylemiştir. Bu katılımı sağlayabilmek için de bazı tedbirlerin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Alınması düşünülen tedbirler şöyledir; petrol üreticisi ülkelerin bu husustaki mevzuat ve tatbikatına bakılması ve petrol ile alakalı fenni, iktisadi ve mali meselelere hâkim yabancı uzmanların müşavir sıfatıyla davet edilmeleri. Petrol arama ve işletme işlerinde Türkiye ile çalışmak isteyen yabancı şahıs ve şirketlere ait statüler vücuda getirilmesi ve çalışmalarını tanzim eden kanuni, idari ve mali tedbirlerin tespit edilmesi.

İkinci olarak ise arama ve işletme hususlarında büyük şirketlerin ilgisinin temin edilmesi ve ulusal menfaatlere en uygun şartları kabul edenlerle işbirliğine gidilmesi. Bu tedbirlerin uygulanması neticesinde Türkiye petrollerinin ülkenin kullanımına arzının en kısa sürede gerçekleşebileceği ve böylece ülkenin askeri, iktisadi ve mali bakımdan yeniden çok geniş imkânlar elde edeceği belirtilmiştir. Görüldüğü üzere Yırcalı, gün geçtikçe daha fazla ihtiyaç duyulan petrol yasasına dikkat çekmiş, bu yasanın hangi hükümleri içermesi gerektiği ile ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Hükümetin petrol kanunu ile ilgili düşüncelerinin gerçekleşmesi için Amerika'dan Max Ball isimli bir jeologun getirildiği ve bu uzmanın Türkiye'nin sonradan kabul edeceği petrol kanunun ortaya çıkmasında büyük etkileri olduğu görülmüştür. Türkiye'ye gelen Max Ball'un bu konularda tecrübeli olduğu, önceden İsrail Petrol Kanunu'nu da hazırladığı ve ABD'de Petrol Dairesi Başkanlığı yaptığı bilinmektedir. Nihayet Ball başkanlığında sekiz kişiden oluşan bir komisyonun oluşturulduğu ve altı ay süren çalışmalar sonucunda yeni petrol kanununun ortaya çıktığı görülmüştür.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954 Şubat'ında ABD'ye bir gezi gerçekleştirmiştir. Bu gezi, petrol kanununun TBMM'den görüşüldüğü döneme denk geldiği için yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Muhalefet, Türkiye'deki seçimlere birkaç ay kala gerçekleşen bu ziyaretin, Amerikan petrol lobisinin isteği ile gerçekleşmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Petrol kanunu tasarısının ortaya çıkmasına etki eden raporu yazan Amerikalı Max Ball'un, Türkiye'nin menfaatlerini asgari düzeye indirdiği, Mısır veya İsrail'e sağlanan şartları Türkiye'ye sağlamadığı iddia edilmiş ve Amerikan petrol lobisinin, Türk hükümeti üzerindeki olası etkilerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca hükümetin ABD'den bir milyar dolarlık borç isteğinde bulunduğu ulusal ve uluslararası basında yer bulduğu, bunun gerçekleşmesi için petrol kanununun Meclis'ten geçirileceği belirtilmiştir. Bayar'ın Kaliforniya'da ABD'li petrol şirketleri temsilcileriyle yediği bir yemek esnasında Türkiye'nin petrol politikasıyla ilgili söylediği sözler, gazetenin iddialarına destek olsun diye sütunları süslemiştir:

Memleketimiz iktisadiyatı için, bunun haiz olduğu ehemmiyet aşikârdır. Petrollerimiz kendi ihtiyacımızı giderdikten sonra milletlerarası piyasada mevki alırsa bundan da ayrıca memnun olacağız. Petrollerimizi hususi sermaye ve teşebbüsle işletebilmek için yeni bir teşebbüsümüz oldu. Bir Amerikalı mütehassis getirttik. Bize geniş bir rapor verdi. Bu rapora göre, hazırlanan kanun layihası halen Millet Meclisi'nde müzakere halindedir. Bu kanun layihası memleketin menfaatleriyle hususi teşebbüsün menfaatini telif etmekte, her ikisini de aynı derecede sağlamaktadır. Yakın zamanlarda diğer memleketlerde çıkarılan kanunların hemen hemen aynıdır. Memleketime dönmeden evvel bu kanunun Meclis'ten çıkması ihtimali vardır. Bugünlerde telgrafla haber beklemekteyim.

Muhalefetin eleştirileri, petrol kanunu yasa tasarısı TBMM gündeminde görüşülürken de devam etmiştir. Üzerinde en çok durulan konu, kanunun yerli veya yabancı birtakım şahıslara menfaat sağlaması olmuştur. Bu konuda hassas davranan muhalefet, kanunun bir takım gizli maddeleri aracılığıyla belirli kişi ve gruplara imtiyazlar tanıyabileceği yönündeki endişesini dile getirmiştir. Bu iddiaları İşletmeler Bakanı Sırrı Yırcalı cevaplamıştır. Kanunun yerli veya yabancı şahıs veya devlet olarak herhangi bir kimseye farklı bir muamele yapılmasını önlediğinden bahsederek, ülkesi veya şahsi kimliği ne olursa olsun, tüm petrol şirketlerinin Türk mevzuatına uygun hareket etme zorunluluğunda olduğundan bahsetmiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin uzun süredir tartıştığı ve kamuoyunun ilgiyle takip ettiği petrol kanunu kabul edilmiştir. Kanun, 7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayı ile kabul edilmiş ve 16 Mart 1954 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Uzun çalışmalar ve tartışmalardan sonra kabul edilen kanun, detaylı bir şekilde düzenlenmiş ve 11 kısım ve 135 maddeden oluşmuştur.

Kanunun birinci maddesi Türkiye'deki petrol kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu kayıt altına almış, ikinci madde ise kanunun maksadının, Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımları ile süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesini sağlamak olduğuna vurgu yapmıştır. Kanun, Türkiye'deki petrolün çıkarılıp değerlendirilmesinde özel sektörün önünü açan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Burada kastedilen büyük oranda yabancı özel sektördür. Dünyadaki gelişmelere bakıldığında, petrolün bulunup işlenmesinde dünyada söz sahibi ülke sayısının kısıtlı olduğu, Türkiye'nin 1950'li yıllardaki teknolojik durumu göz önüne alındığında tek başına petrol araması ve üretimi yapmasının mümkün olmadığı, hükümet yetkililerinin beyanlarına ve geliştirdikleri politikalara da uygun düşecek şekilde en kısa zamanda yabancı ortaklarla (bilhassa Amerikan ve İngiliz), Türkiye'de varlığına inandıkları petrolü değerlendirme işine koyulmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte kanunun 5. Bölümünü oluşturan Milli Menfaatlerin Korunması başlıklı kısım, içerdiği 12. ve 13. maddeler aracılığıyla ulusal çıkarılara aykırı olabilecek durumları tespit etmiş ve bunların giderilmesi için hükümeti yetkili kılmıştır. En önemlisi ise, yabancı devletlerin doğrudan veya dolaylı müdahale ile kendilerine mali açıdan ilgi ve menfaat yaratacak şekilde petrol hakkına sahip olmasının ve petrol araması yapmasının önlenmesine dair husus olmuştur. Bu devletler, arama yapılabilecek menkul ve gayrimenkul satın alamayacak, tesis kuramayacak ve işletme yapamayacaktır. 13. madde ise hükümetin, petrol hakkı sahiplerinden bazı taleplerde bulunabilmesinin önünü açmış, buldukları petrolü ülke (Türkiye) ihtiyacına denk gelecek miktarda, piyasa fiyatı üzerinden arz etmelerini istemiştir.

Petrol Kanunu uyarınca bir nizamname yapılması karara bağlanmış (madde 14), kanunun uygulanması için Petrol Dairesi kurulmuştur (Madde 17).

Aynı gün kabul edilen bir başka kanun ise, 6327 sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu olmuş ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) adı ile hususi hukuk hükümlerine tabi olmak üzere bir anonim ortaklığı kurmak için hükümete yetki verilmiştir. Gerçekten de bir süre sonra ülkedeki petrol arama işlerini TPAO'nun yürüttüğü görülmüştür.

Aynı döneme denk gelen bir başka önemli gelişme ise Petrol Ofisi'ne ait bir tasarrufların hazırlanması ve şirketin kuruluş çalışmalarının son aşamaya gelmiş olmasıdır. Hükümet yetkililerinin önceden verdikleri beyanata uygun olarak, yeni şirkete yabancı ortakların da katılması söz konusu olmuş, Bunlar, ABD'li Kaltex ve İngiliz William Cory firmaları olmuştur. Bununla birlikte şirketin yedi kişiden oluşacak yönetim kurulu üyelerinin, hükümetin tayin edeceği genel müdür de dâhil olmak üzere, dört tanesinin Türk olacağı ve böylece nihai söz hakkının Türkiye'de olacağı belirtilmiştir.

Petrol Kanunu ile birlikte aralarında Shell, Mobil ve Gulf gibi tanınmış isimlerin de olduğu birtakım şirketler Türkiye'de petrol arama işine soyunmuştur. İlk kuyuyu, İskenderun-Arsuz bölgesinde Gilliland Oil Corporation şirketi hizmete sokmuştur.

1957 yılında Petrol Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucu yabancı şirketlerin Türkiye'de petrol arama, çıkarma ve bunlardan yararlanma haklarında birtakım kolaylıklar sağlanmış ve bunun üzerine BP, Shell, Mobil gibi büyük şirketlerin ülkede yeni yatırımlar gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bunların sonucunda Türkiye'deki petrol arama ve üretim faaliyetleri artış gösterse de istenilen miktarda petrolün bulunamaması nedeniyle birçok uluslararası şirket imtiyaz yenileme girişiminde bulunmamışlardır.

Umut KARABULUT

KAYNAKÇA

Halkçı, 27 Mart 1955, s. 2.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

Yeni Ulus, 12 Şubat 1954, s. 1 ve 3.

Zafer, 13 Aralık 1952, s. 1 ve 4.

Zafer, 13 Aralık 1952, s. 1 ve 4.

Zafer, 4 Aralık 1952, s. 1, 3 ve 5.

Zafer, 6 Mart 1954, s. 1.

Zafer, 30 Kasım 1952, s. 1 ve 6.

Baytal, Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40 (Kasım 2007), s. 545-567.

Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 261-271.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2005.

Çavdar, Tefik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 41 (2020), s. 415-446.

Karabulut, Umut, "Demokrat Parti Dönemi Sanayi Politikaları", **Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti, 2. Cilt**, Ed: Dilşen İnce Erdoğan, İsmail Hakkı Demirci, Serpil Seda Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 1407-1454.

Tanyeli, Halit; Topsakaloğlu, Adnan, **İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1950-1958, II. Cilt-1. Kitap**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1959.

Uğur Selçuk Akalın, Suat Tüfekçi, "Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış", **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1 (2014), s. 57.

Yavuz Haykır, Özkan Demir, "6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 41 (Bahar 2017), s. 254-256.

13/10/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/petrol-kanunu-7-mart-1954/?pdf=6549> adresinden erişilmiştir

